

KRIVÁNIK DÁNIEL

Lényeglátó realizmus. Bevezető gondolatok Carl Friedrich von Weizsäckernek a világbéke-elvről tartott előadásához^[1]

Bár Carl Friedrich von Weizsäckert (1912. június 28. – 2007. április 28.) a XX. század nemzetközileg egyik legelismertebb német gondolkodójaként tartják számon, idehaza mindmáig csak mérsékelt hírnévnek örvend. A fizikus-filozófus (német nyelvterületen egyáltalán nem ritka szakpárosítás) és békekutató rendkívül széles, természet-, szellem- és társadalomtudományos spektrumot lefedő monumentális életművéből magyarul mindössze két vékony kötetnyi szemelvény látott napvilágot még a '80-as években, *Válogatott tanulmányok*,^[2] valamint *A német tita-nizmus*^[3] címmel.

Weizsäcker neve hazánkban talán a fizikusok és a természettudományok iránt érdeklődők számára csenghet ismerősebben: a Max Planck-érdemérmes tudós egyebek mellett Hans Bethe-vel egyidőben, de tőle függetlenül dolgozta ki a Nap energiatermelésére magyarázatot adó magfúzió elméletét (Bethe-Weizsäcker-ciklus), továbbá leírta a kvantumelmélet alapjait meghatározó kvantumlogikát.

Am Weizsäcker nemcsak elméleti fizikát művelt. Szellemtudományos tevékenysége ugyanolyan súllyal esik latba életművében. Gondolkodásmódját holisztikus, transzdiszciplináris alapállás jellemzi. 1957 és 1969 között a Hamburgi Egyetem rendes filozófiaprofesszora és számos, a filozófia, a fizika és a teológia határterületeire eső témát feldolgozó publikáció szerzője. Egyik ilyen munkája a *Die Tragweite der Wissenschaft*, amely a Glasgow-i Egyetemen 1959 és 1961 között tartott előadásainak nyomtatásra átdolgozott verzióját tartalmazza. A mű deklarált célja, hogy ne elsősorban az egyes tudományterületek szakértőit szólítsa meg, hanem mindazokat, akik érzékelik napjaink tudományközpontú civilizá-

[1] Ezúton fejezem ki köszönetemet a Carl Friedrich von Weizsäcker Gesellschaft e.V. igazgatójának, Dr. Bruno Redeker Úrnak az előadásszöveg nyilvánvaló és kevésbé nyilvánvaló intencióiról folytatott eszmecserénk során nyújtott értékes útmutatásaiért. (Az e rövid bevezető címében szereplő „lényeglátó” kifejezésnek a szerző intenciói szerint nincsenek a husserli fenomenológiára mutató konnotációi.)

[2] Carl Friedrich von Weizsäcker: *Válogatott tanulmányok* (szerk. Csermák Kálmán), Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

[3] Carl Friedrich von Weizsäcker: *A német tita-nizmus* (szerk. Bart István), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.

ciójának ambivalenciáját.^[4] Meglátása szerint „a tudományba vetett hit korunk uralkodó vallásának szerepét tölti be”,^[5] ám ezt csak a szcientizmus megjelenési formájában látja aggályosnak. *Zeit und Wissen* című könyvében a tudományt és a hitet alapvetően szerves egészként írja le, amennyiben is a hitnek a megismeréshez viszonyított meghatározásában rámutat arra a kulcsmozzanatra, miszerint „nem lehet megismerni anélkül, hogy ne hinnénk”.^[6] Ezen integratív húzással spontán kapcsolódási pontot nyújt a teológiai kontextushoz, ugyanakkor kikapcsolja a feszültséget hit és tudás vitájából.

Ezzel elérkezünk Weizsäcker gondolkodásának „harmadik dimenziójához”, a szellem- és természettudományokat mintegy összekötő társadalomtudományos aspektusig. Az alább közölt előadásszöveg is e gondolkodás-aspektust és Weizsäcker ebben megnyilvánuló holisztikus-integratív szemléletét, valamint keresztény értékrendjét szólaltatja meg. Mind a Max Planck Intézet tudományos-technikai világ életkörülményeit vizsgáló részlegének igazgatójaként (e tisztséget 1970-től 1980-ig Jürgen Habermas-szal közösen töltötte be), mind a nemzetközi politikai életben afféle nemhivatalos közvetítőként és moderátorként betöltött szerepében kiemelten fontos volt számára az igazság eszméje, valamint az interdiszciplináris és kultúráközi párbeszéd melletti kiállás (családjából jelentős politikusok és tisztségviselők kerültek ki a XIX. század óta; fivére, Richard von Weizsäcker 1984-től 1994-ig volt az NSZK államfője). Rendszeresen hallatta hangját a nukleáris leszerelés érdekében. 1957-ben az ún. Göttingeni Tizennyolcak tagjaként tudóstársaival (köztük a Nobel-díjas Otto Hahnnal, Max Bornnal és Werner Heisenberggel) megfogalmazta a Göttingeni Manifesztumként ismert kiáltványt, amelyben Németország Konrad Adenauer által szorgalmazott nukleáris felfegyverzése ellen lépett fel. Négy évvel később a Tübingeni Memorandumban más evangélikus tudósokkal együtt újra a nukleáris fegyverkezés ellen és az Odera-Neisse demarkációs vonal (a mai német-lengyel határ) elismerése mellett foglalt állást (e memorandum indoklásában jelent meg egyébként először a később Willy Brandt által átvett „Merjünk több demokráciát” – „*Mehr Demokratie wagen*” – jelmondat is, amelyet később a német politikai élet további szereplői – pl. Angela Merkel és Olaf Scholz – is átfogalmaztak, illetve újrashasznosítottak saját politikai krédójuknak megfelelően).

Carl Friedrich von Weizsäcker számára a dialógus rendkívüli fontossággal bírt. Azon kevés nagy gondolkodók egyike, akik a tudomány, a filozófia, a vallás és a politika nézőpontjait korunk kihívásaira való tekintettel egyesítették. Hangsúlyozta a tudomány eredményeinek következményeit – különösen a nem szándékolt következményeket – terhelő felelősség vállalásának fontosságát. Ezzel azonban túl is mutat a tudomány felelősségén egy olyan egyetemes lelkiismereti számadás irányába, amely minden társadalmi intézményre és végső soron

[4] Lásd Carl Friedrich von Weizsäcker: *Die Tragweite der Wissenschaft*, Hierzel Verlag, Stuttgart, 2006, XIV.

[5] Uo. 5. (Ha külön nem jelölöm, a szöveget saját fordításban közlöm.)

[6] Carl Friedrich von Weizsäcker: *Zeit und Wissen*, Carl Hanser Verlag, München-Wien, 1992, 50.

minden egyénre vonatkozik. Féltette az emberi közösségeket, de bízott is az ember belátásra (*insight*)^[7] való képességében. Bizakodása és realista optimizmusa nem tétlen reménykedést, hanem aktív, cselekvő, felelősségteljes részvételt követelt meg mindenki számára, aki gondolatban és tettekben követni akarta – de legfőképp saját maga számára. Gyakorlati tudós volt, aki értékrendszerét és belátásait folyamatosan reflektálva nem csak elméleti síkon kereste, hanem „te-repkörülmények” közt koncipiálta és élte azt a világbéke-elveket, amelyek ma még messzebbre látszik illanni, mint az alábbi előadás elhangzásakor.

A szöveg tartalmaz néhány olyan fogalmat, amelyeket célszerűnek látszik e helyütt megvilágítani ahhoz, hogy a nyilvánvaló történeti-politikai helyzet értékelése mellett meghatározható legyen e helyzetértékelés filozófiai beágyazottsága is. Mivel e fogalmak mindegyike széles szellemi-történeti horizontokat nyit meg, e bevezető keretein belül mindössze rendkívül leegyszerűsített, vázlatos, rövid bemutatásukra szorítkozom. A fogalmak a következők: észszerű, világbéke-elv és világbékerendszer.

Észszerű alatt hagyományosnak valaminek a következetes, logikus, racionális voltát értjük, valamit, ami értelemmel telített. A német gondolati hagyományban azonban – különös tekintettel a XIX. századi német idealizmusra és hatástörténetére – ész és értelem az emberi szellem (és történelem) két különböző aspektusát jelöli. Hegel számára az értelem a gondolkodás fontos formája, amely analitikus módon dolgozza fel a világot, de önmagában nem képes a világ fogalmi megragadására, mivel a „vagy-vagy” dichotómiája határozza meg. Az értelemre épülő, ám azt meghaladó gondolkodási forma az ész létmódja, amely oly módon képes a világ fogalmi megragadására, hogy felismeri és belátja: mindaz, ami a dinamikus valóságban a „vagy-vagy” megosztottságaként jelenik meg, az voltaképpen magának a dinamikus valóságnak az alaptermészete, tehát valójában „is-is”. Az ész ebben az olvasatban a valóság egy szerves, integratív működési módja; ami (aki) pedig észszerű, az ezt a működési módot hagyja érvényre jutni, illetve igyekszik tudatosan megfelelni neki. A weizsäckeri fogalomhasználat értelmezésekor érdemes ezt az aspektust szem előtt tartani.^[8]

Világbéke-elv (*Weltfriedensordnung*) és világbékerendszer (*Weltfriedenssystem*): előbbi szókapcsolat gondolati gyökerei Kant *Az örök béke* című esszéjéig nyúlnak vissza. Szó szerint „világbékerend” jelentéssel bír, ám a „világbékerendszer” fogalmától történő világosabb megkülönböztethetőség érdekében az *Ordnung* utótagot a vele szinonim „(alap-/vezér-)elv” (*Grundsatz, Prinzip, Maxime, Leitlinie*) jelentéstartalmú kifejezéssel fordítottam. Bár fent említett írásában

[7] A belátás (*insight*, megsejtés, „aha”-élmény) „olyan, keletkezése számos részletében még tisztázatlan lélektani strukturáló mozzanat, amely során az addig irrelevánsnak tűnő részletekből »összeáll a kép«, értelmezhetővé az addig értelmezhetetlen, »pofonegyszerűvé« az addig átláthatatlanul bonyolult. Az insight olyan tudást eredményez, amely tartós, érvényes, eredményes és produktív.” Bálint Ágnes: *A játéktól a struktúrákig – Dienes Zoltán sejtései nyomában*, in: *Autonómia és felelősség* 2015/3, Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs, 7–18., 13.

[8] Vö. Carl Friedrich von Weizsäcker: *Zu Hegels Dialektik*, in: *Der Garten des Menschlichen*. Beiträge zur geschichtlichen Anthropologie, Carl Hanser Verlag, München-Wien, 1977, 357-404.

Kant is az ész – valamint az erkölcs és a logika – jelentőségét hangsúlyozza, a kanti észfogalom tartalmát tekintve nem azonos a hegeli észfogalommal. A világbéke-elv vonatkozásában az észfogalomnak a fent felmutatott, dinamikus, integratív, rugalmas „is-is” jellegzetessége az irányadó. Egy efféle alapelv képes lenne a folyamatos megújulásra anélkül, hogy eközben roncsolná azokat a struktúrákat, amelyeknek zsinórmértékül szolgál. A játékelmélet nyelvére lefordítva ez nem-zéró összegű játékot tenne lehetővé, lévén maga is belátás. Weizsäcker e rendező-elv megtalálására-kidolgozására támaszt igényt. Egy ilyen elv szellemében ugyanis – véleménye szerint – natív módon reziliens társadalmi rendszereket lehetne megteremteni és fenntartani. Amíg azonban nincs konszenzus, belátás erről az elvről, addig „mindössze” olyan – leginkább statikus – (világ) békerendszerek konstruálására nyílik lehetőség, amelyek a rendszer alapját képező egyezségek elavulásával szükségképpen maguk is összeomlanak. A játékelmélet nyelvén ez zéró-összegű játékot jelent, s az eddig elmondottak fényében megkockáztatható, hogy a globális politikai játéktérben egy játszma most véget ér és a játékeszközöket újracsztják. Hogy ezzel a „redisztribúcióval” új játékszabályok és új belátások is együtt fognak-e járni, arra ma még valószínűleg kevesen fogadnának.

* * *

Carl Friedrich von Weizsäcker: Lehetőségek és problémák egy észszerű világbéke-elv felé vezető úton^[9]

Az előadás 1982. március 1-én, az Evangélikus Akadémián hangzott el Tutzingban.

„A leszerelés mint a béke biztosítéka?” – erről az égető aktualitású kérdéskörrel folytatandó eszmecserere hívott meg minket a Tutzingi Evangélikus Akadémia. Engedjék meg nekem, hogy mindannyiunk nevében köszönetet mondjak ezért az Akadémiának. „Mindannyiunk” – olyan társaság ez, amely ebben a formában bizonyosan ritkán találkozik: a diplomáciai szempontból jelenleg mélyen megosztott világhatalmak, az aggódó európaiak, az egyházak, a szkeptikus tudomány, valamint különféle társadalmi erők – köztük a legújabb és legfontosabb: a békemozgalom – képviselői.

Engem kértek fel az optimista címet viselő felvezető beszéd megtartására: Lehetőségek és problémák egy észszerű világbéke-elv felé vezető úton.

Először is engedtessek meg két előzetes megjegyzés: egy ehhez a beszédhez, egy másik pedig a térhez, amelyben találkozunk.

[9] A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Carl Friedrich von Weizsäcker: *Möglichkeiten und Probleme auf dem Weg zu einer vernünftigen Weltfriedensordnung*, 5. Auflage, Carl Hanser Verlag, München/Wien, 1984. A fordítás a jogtulajdonos Carl Friedrich von Weizsäcker Gesellschaft e.V. (<https://www.cfvw.org/cfvw.html>) szíves engedélyével készült. A lábjegyzetek között a fordítói megjegyzéseket [szögletes zárójelben] közöljük.

E beszédet illetően: egyik jelenlévő csoport nevében sem beszélek. Német vagyok, de nem beszélek a szövetségi kormány nevében, amelynek sem kül-, sem katonai-politikai tanácsadója nem vagyok és soha nem is voltam. Keresztény vagyok, de nem beszélek egyetlen egyházi szervezet vagy munkacsoport nevében; sem pedig az új evangélikus békememorandum szellemében, amelyet megjelenése előtt nem ismertem.^[10] Hosszú évek óta támogatom nyilvánosan a béke ügyét, de nem beszélek az új békemozgalom nevében, amelyhez nem is csatlakoztam. Szívemben üdvözöltem e mozgalmat, mert végre a köztudatba emeli azt, amit népeink évtizedekre elfeledtek, hogy tudniillik a béke nincsen biztosítva; de számos állításukat és néhány megmozdulásukat fenntartásokkal kezelem.

A következőkben megkísérlek áttekintést adni Önöknek napjaink megoldatlan problémáiról. Egy efféle áttekintés szükségképpen szubjektív. Nem hivatott többre, mint párbeszédre ösztönözni. Az a szerep, hogy senki nevében sem beszélek, legalább megkönnyíti az őszinteséget.

A teret illetően pedig, amelyben találkozunk: ez a tér az egyház tere. Külhoni vendégeinknek szeretném megemlíteni, amit talán nem tudnak: a második világháború vége óta hazánkban az egyház, kiváltképp az evangélikus egyház, a találkozás és a párbeszéd színhelye egyházi és nem egyházi partnerek számára, sőt különösképp a nem egyházi partnerek számára. Az egyház a találkozás intézményeit – például az evangélikus akadémiákat – hívta életre, amelyek egyikében ma mi is összegyűltünk. Nyilvánosan mondott ki kellemtelen igazságokat oly kimértén, ahogyan arra egyetlen más érdekcsoport és politikai mozgalom sem lett volna képes. Hogy az egyház képes volt erre, annak történelmi oka van. A keresztény egyház majd' kétszer idősebb az orosz birodalomnál, majd' tízszer idősebb az Egyesült Államoknál, és több, mint harmincszor idősebb a Szovjetuniónál. A politikai birodalmak eltűnnek – miért maradt hát fenn az egyház? Jézus Krisztus két és félezer évvel ezelőtt egy olyan igazság elfogadását várta el az emberektől, amellyel egyetlen politikai hatalom sem tudott azonosulni; még az egyház sem, amikor időlegesen hatalommá vált. Ez az igazság átvészelt a birodalmak bukását, ugyanis csak a nemkonform éli túl a mindenkori modernitás pusztulását.

A keresztény igazság központi témája a béke. Jézus azt mondta: „Boldogok a békességre igyekezők: mert ők az Isten fiainak mondatnak”^[11] (Máté 5:9). De azt is mondta: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak e földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert. Mert azért jöttem, hogy meghasonlást támaszszak az ember és az ő atyja, a leány és az ő anyja, a meny és az ő napa közt; és hogy az embernek ellensége legyen az ő házanépe” (Máté 10:34-36). Végül pedig így szólt Péterhez: „Tedd helyére

[10] [A Németországi Evangélikus Egyház (EKD) 1981-ben megjelent, *Frieden wahren, fördern und erneuern* (A béke megőrzése, elősegítése és megújítása) című memorandumáról van szó.]

[11] [Dilemmát okozott a rendelkezésre álló magyar Biblia-fordításokból a béke mint központi téma szemléltetését szolgáló szöveg kiválasztása. Döntésem azért esett végül mégis Károli Gáspár fordítására, mert véleményem szerint ez illik leginkább a Weizsäcker által vázolt összefüggések intenciójához, és cseng össze a „legkozmetikázatlanabbul” az előadásszövegben tárgyalt fegyverkezés problémakörével.]

szablyádat; mert a kik fegyvert fognak, fegyverrel kell veszniök” (Máté 26:52). Mindez annyit tesz, hogy az igazságot, amely nélkül nem jön el a béke, az emberek számára elviselhetetlen hallani. Ezért ez az igazság mélységesen megosztja majd őket. De nem ennek a megosztottságnak a fegyvere dönti el, hogy mi az igaz. A győztesek, akik fegyverrel győznek, el fognak bukni. Aki ezzel tisztában van, az talán 1982-ben is összehívhatja a fegyver birtokosait egy tanácskozásra a béke célkitűzésével.

Most pedig térjünk rá a szóban forgó témára. A beszédet egy a mai helyzet diagnózisát adó rövidebb, és egy a gyógy módot tárgyaló hosszabb részre bontom.

A DIAGNÓZISRÓL

Mindenekelőtt kiegészíték néhány, már elhangzott mondatot. A két világhatalom közötti diplomáciai kapcsolatok ma rosszabbak, mint az elmúlt húsz esztendőben bármikor. Még súlyosabbnak tűnik fel számomra, hogy a népszerűség körében sokan szkeptikussá váltak a kormányoknak a béke megőrzésére irányuló képességét, mi több, akaratát illetően. E két jelenség ma mindenki számára világos. Személyes véleményemként hozzáteszem: az emberi közösségekben kialakult békemozgalom nem valami átmeneti nyugtalanság. Ellenkezőleg: erősödni és növekedni fog. Mégpedig azért, mert e békemozgalom – én legalábbis úgy érzékelem – nem más, mint egy régóta elnyomott igazság felismerésének a kezdete. Ez az igazság abban áll, hogy a békét sem hagyományos, sem atomfegyverrel nem lehetett megfelelően biztosítani, és hogy ha valaha is fennállt egy ilyen biztosíték, az mostanra a széthullás fázisába lépett. Ez egyelőre még nem egy következetes elemzés eredménye, csak egy érzés, amelytől nem tudok szabadulni. Itt csak az elemzés vázlatát ismertetem.

Úgy látszik, létezik valamiféle „világpolitikai ciklus”, a birodalmak politikai kapcsolatainak afféle logikai sorrendje. A hatvanas években zajlott le az átmenet a szuperhatalmak „hidegháború” néven is emlegetett ellenséges kétpólusú szembenállásából egy sokkal pluralisztikusabb struktúra felé. Az átmenet megfelelt a hatalmi politika logikájának. A hidegháború úgy bénította meg mindkét szuperhatalom cselekvési szabadságát a harmadik felekkel szemben, mint a bokszolókat egymás szorítása. Mao Kínája és de Gaulle Franciaországa leválasztotta saját politikáját a szuperhatalmakéról. Később Nyugat-Európa, Japán és az olajtermelő államok gazdasági felemelkedése, az iszlám reneszánsz, valamint a harmadik világ dominanciája az Egyesült Nemzetek Szervezetében további példákkal támasztották alá a sikeres pluralizmust. És éppen ez vezetett a két világhatalom kooperatív kétpólusúvá válásához, amelyet hamarosan az enyhülés politikájának kezdtek nevezni. Mindkét szuperhatalom megerősödött, amint kiszabadultak egymás szorításából. De számolni kellett azzal, hogy a kooperatív kétpólusosság ismét ellenséges kétpólusossággá változik vissza, az enyhülés pedig újult erővel induló hatalmi harcba csap át. Az enyhülés ugyanis csak

az elkerülhető konfliktusok esetében bizonyult észszerűnek. Egy nap mindkét birodalomnak fel kellett ismernie, hogy a hatalmi politika megdermedt struktúrája arra ítélte őket, hogy egyeduralomra törő ellenfelek legyenek egy káosz felé sodródó világban. Azt a pillanatot, amelyben ez a felismerés szab majd új irányt a világpolitikának, már a hatvanas években a következő évtizedek legveszélyesebb pillanatának tartottam; ez a pillanat most elérkezett.

Egy efféle elemzés szenvedélyes védekezést vált ki, és ez így helyénvaló. Mindkét világhatalom képviselői őszintén bizonygatják majd: „Csak ellenfelünk tör világhatalomra; a mi erőink védekező funkciót látnak el.” Reménykedem benne, hogy holnap hallhatunk efféle nyilatkozatokat, ugyanis csak akkor lehet őket megvitatni, ha kimondják őket. A progresszívek viszont majd azt mondják: „Miért ne lehetne kiutat találni a hatalmi politika labirintusából, amelyben az államok körbe-körbe járnak? Hát nem volt az enyhülés is egy lépés a tartós és észszerű világbéke-elv irányába?” A válaszom a progresszíveknek így hangzik: meggyőződésem, hogy kidolgozható egy észszerű világbéke-elv – ha nem hinnék ebben, nem beszélnek most itt. Csakhogy még a hatalmi politika labirintusában vagyunk. Amíg nem értjük meg, mi húz bennünket egyre mélyebbre a hatalmi harc örvényébe, aligha fogjuk megtalálni a visszafelé vezető utat. Ha nincs nálunk Ariadne mentőfonala, nem találunk ki a labirintusból. A végzet előli menekülés szenvedélyének egyben azt a szellemi szenvedélyt is meg kell teremtenie, hogy megértsük a végzetbe be- és a belőle kivezető utat. Aki keresett már elvesztett ösvényt ködbe borult hegyen, az tudja, miről beszélek.

Vegyük például konferenciánk témáját, a leszerelést. A tapasztalat azt mutatja, hogy a fegyvereinktől szinte sohasem váltunk meg, legfeljebb csak akkor, amikor már korábban nélkülözhetővé váltak; teszem azt elavultak, vagy a háborúban az erős felülkerekedett a gyengén és akaratát rákényszerítve lefegyverezte, s így okafogyottá vált számára az *ezzel* az ellenféllel szembeni fegyverkezés. A második világháború utáni történelemben tudtommal nincs példa ennek az ellenkezőjére. Fiatal koromban, a két világháború között ugyanezt figyelhettem meg az akkori nagyhatalmak közt a leszerelésről folytatott hiábavaló tárgyalások során. És merem állítani, hogy a világtörténelem a magaskultúrák hatezer éve alatt nemigen produkált ellenpéldát. Konferenciánk témája nem hétköznapi. Ha komolyan gondoljuk, amiről itt tárgyalunk, úgy valami történelmi szempontból példa nélkül állót veszünk célba.

A nagyhatalmi katonai politika realitása eddig legtöbbször még csak nem is a fegyverkezési egyensúly elérése volt. A realitás szinte minden esetben egy a gazdasági tarthatatlanság határait súroló fegyverkezési versenyfutásként mutatkozott, amelyből egy háború jelentette a néha gondosan megtervezett, de leggyakrabban átgondolatlan kiutat, és amely háború végeztével a játék kezdődhetett előlről. Az egészben az a tragikus, hogy az állandó fegyverkezési verseny igazolásához nincs szükség kimondottan agresszív indítékokra: a szemben álló hatalmak egymástól való félelme már elegendő ürügy. Minden hatalom csak akkor érzi biztonságban magát, ha erőfölényben van; és mert az ellenfél ugyanígy gondolkodik, kezdetét veszi a verseny. Mivel a múltban nem voltak még adottak

a megsemmisítés műszaki lehetőségei, a többhatalmi egyensúly nagyjából harmincévente, korlátozott háborúkban került megmértetésre; vagy pedig egy egyeduralmi rendszer, egy világbirodalom kulisszái közt omlott össze, mint az a Földközi-tenger térségében is történt a Római Birodalommal. Jól jegyezzük meg: az egyensúly nem garantálja a békét. Az első, majd a második világháború után is felbukkant az a mesés reménység, hogy a világtörténelemben elsőként sikerül elérni a példa nélkül állót: egy világbékerendszert, amely nem egy egyedüli győztes uralma volna. Hogy a kísérlet 1945 után sokkal tovább maradt stabil, mint 1918 után, az alighanem kizárólag az atombombától való félelemre vezethető vissza. Ugyanis ott, ahol biztosra lehetett venni, hogy az összecsapás nem ölt nukleáris dimenziót, ugyanúgy folyt az öldöklés, mint annak előtte; 1945 óta százharmincra rúg a háborúk száma.

Mi, akik ebben a teremben összegyűltünk, ennek a nukleárisan biztosított fegyvernagyvásznak az északi hasonévezői közé tartozunk. Tovább tudnánk élni vele, ha nem terjedne országaink mindegyikében a félelem, hogy e nyugalom már nem tart soká. És szubjektív megítélésem szerint e félelem valószínűleg jogos.

Diagnózisunknak terápiás javaslatokat kell előkészítenie. Ehhez azonban specifikusnak kell lennie. Ha tehát a nukleáris fegyvernagyvás feltételezhető destabilizációjának okairól beszélek, fel kell adnom a jóhiszemű semlegességet, amellyel eddig „a két világhatalomról” beszéltem. A destabilizáció okainak számos összetevője van, ez pedig annyit tesz, hogy ezen összetevők éppoly különbözők, mint majd’ minden valós részlet. A világhatalmak viszonya sok tekintetben eltér, úgy politikai és társadalmi, mint földrajzi és technikai értelemben.

Politikai-társadalmi szempontból a két világhatalom valójában egy gyakran elfeledett közös eredővel bír: mindketten az újkor forradalmi átalakulásainak köszönhetik államformájukat. Az 1776-os amerikai forradalom jelentette a polgári forradalmak kezdetét, az 1917-es orosz forradalom pedig az első marxista hatalomátvételt. Mindkettőjük ideológiája a politikai viszonyok példátlan változásában reménykedett. Ez azonban nem enyhíti, hanem kiélezi mai ideológiai szembenállásukat. Hiszen, ha a liberális jogállam és a kapitalista piac a megoldás a világ problémáira, akkor a kapitalizmussal való leszámolás és a szocialista tervgazdálkodás nyilván nem lehet az, és ez megfordítva is igaz. A világhatalmak mindaddig az egymás elleni politikai harcra vannak kényszerítve, amíg egyikük fel nem adja alapítói hitvallását; e meggyőződés-formák ugyanis nem egy lokális, hanem – egy egységesülő világban szerintem érthető módon – egy globális rend megteremtésére törekszenek. Nem szeretném véka alá rejteti az álláspontomat. A liberális jogállamot az újkor legérettebb politikai vívmányának tartom. Ám kétlem, hogy ez az újítás és a piac egyedül képesek lesznek megoldani a világ problémáit. Másrészt meggyőződéseim, hogy a szocialista bürokrácia képtelen e problémák megoldására. Ugyanakkor szeretnék békében élni a Szovjetunióval.

A napjainkban tapasztalható destabilizáció persze nem a világhatalmak növekvő ideológiai ellentétéből, hanem sokkal inkább mindkét rendszernek a saját magával szembeni kételyéből, a saját problémái megoldására való képtelenségéből származik. Az a benyomásom, hogy a Szovjetunió gyengéje a statikussága, az

Egyesült Államoké pedig két ellentétes, de egyformán elégtelen megoldási kísérlet közötti hektikus ugrádozása.

Mindezekon felül a destabilizáció még egy technikai innovációra, a taktikai bevetésre szánt atomfegyverek kifejlesztésére is visszavezethető. Úgy gondolom, soha nem volt rá esély, hogy a nukleáris elrettentés véglegesen szavatolja a békét; számomra ez a remény egyfajta elmebeteg tudatzavarnak látszott és látszik ma is. A világbéke nem stabilizálódik technikai eszközök segítségével; csakis politikai úton állandósítható. A nukleáris elrettentés egy pár évtizedben mérhető lélegzetvételnyi szünetet adott számunkra, hogy politikai megoldást keressünk a béke kérdéseire. A világ közvéleménye összekeverte e lélegzetvételnyi szünetet a megoldással, így nem gyakorolt nyomást a politikára, hogy az valóban kezdje el keresni a megoldást. Ma pedig elborzadva ébred rá, hogy késő lett.

Mostani konferenciánkon ugyanakkor semmiképp sem merülhetünk el az oly sokáig elmulasztott átfogó politikai megoldás részleteiben. Örülhetünk, ha lehetőségeket találunk e lélegzetvételnyi szünet egy évtizedre – vagy valamicskével többre – történő megnyújtására. A gyógymód-javaslatok megtekintésekor látni fogjuk: ma csak állapotmegtartó palliatívumok^[12] közül választhatunk.

A GYÓGYMÓDRÓL

Beszédemnek ez a része további két szakaszra bomlik. Az első, hosszabb szakaszban hét különálló javaslatot fogok tárgyalni. A második, záró passzusban visszatérek a gyógymód alapvető problémáira.

Amikor a pápa 1980. novemberében a Német Szövetségi Köztársaságba látogatott, érkezése előestéjén a katolikus egyház felkért, hogy előadásban foglaljak állást őszentsége korábbi UNESCO-beszédében foglaltakkal kapcsolatban, különösen ami a béke kérdéskörét illeti. Hét olyan javaslatot állítottam akkor össze, amelyekért véleményem szerint az egyház síkra szállhatna. Ezek aztán megjelentek az *Evangelische Kommentare* hasábjain az evangélikus egyháznak szánt ajánlásként.^[13] E javaslatok természetesen nem képezik a lehetséges cselekvési módok teljes listáját, de reflektorfénybe állítanak egy-két lehetőséget. A mai alkalommal néhányat részletesebben, másokat csak nagyon röviden fogok tárgyalni. A javaslatok a következők: 1. Az atomfegyverek elterjedésének megakadályozása, 2. Fegyverkorlátozás (*arms control*), 3. Az európai közepes hatótávolságú rakéták leszerelése, 4. Senki sem vethet be elsőként atomfegyvert, 5. Tisztán defenzív konvencionális fegyverkezés, 6. Polgári védelem, 7. Világszintű gazdasági partnerség.

[12] Palliatívum: olyan gyógyszer, amely nem szünteti meg a betegség okait, csak enyhíti a tüneteit.

[13] *Evangelische Kommentare*, 1981. februári szám.

1. Az atomfegyverek elterjedésének megakadályozása

Ez a pont ugyan nem témája mostani konferenciánknak, mégis megérdemli a figyelmünket. Az atomfegyverek az elmúlt évtizedekben lassan és feltartóztathatatlanul terjedtek el világszerte. A korlátozott jellegű atomfegyverhasználat veszélye valószínűsíthetően nagyobb a harmadik világ országaiban, mint az északi szövetségek területein, és egy ilyen akció talán egy szempillantás alatt pontot tehetne egy háború végére. Ezzel azonban megtörne egy tabu. Az emberiségben tudatosulna, hogy taktikai célokra be lehet vetni az atomfegyvert. A későbbiekben aztán alighanem olyan gyakran vetnék be, mígnem megszűnne a korlátozott jellege.

2. Fegyverkorlátozás

Az *arms control*, azaz a fegyverkorlátozás fogalmát körülbelül huszonöt évvel ezelőtt találták ki a reménytelennek látszó leszerelés alternatívájaként. Itt, szakértők előtt nem látom szükségét elmagyarázni a fogalmat, viszont fűzők egy megjegyzést a vele kapcsolatos problémákhoz. A fegyverkorlátozás csakis tárgyalásos úton érhető el, és szerződések segítségével állandósítható. A tárgyalások az egyensúly mindkét fél által elismert kritériumának égisze alatt zajlanak. Ez tisztán diplomáciai szükségszerűség: a versengő nagyhatalmak az egyensúlyon kívül más kitételben nem egyezhetnek meg. Ez a diplomáciai szükségszerűség mármint egy rituáléhoz vezet, jelesül a mindkét oldal birtokában lévő rakéták, robbanófejek, páncélosok, hadtestek megszámlálását és összevetését magában foglaló, rendkívül frusztráló kötelező gyakorlat elvégzéséhez. Ahogyan az a kemény tárgyalásoknál elvárható, a felek nagyon eltérő számolási módszereket alkalmaznak, és ellentmondásos számokkal lépnek a nyilvánosság elé. A két oldal különféle technológiákat alkalmaz, földrajzi adottságaik teljesen eltérőek. Ha az egyik oldal nem akarja a tárgyalások sikerét, különösebb erőfeszítés nélkül zátonyra futtathatja a konzultációt az egyensúly definíciójában rejlő különbségeken.

A történelmi tapasztalat fényében a katonai egyensúly azonban egyáltalán nem garancia a békére. Sokkal inkább háborús erőpróbára való felhívás. Nem az önmagában vett egyensúlynak, hanem egy sokkal rafináltabb struktúrának köszönhető a harminchat éve tartó fegyverszünet, amelyet békének nevezünk: a stratégiai válaszcsapásmérő képességeknek és kisebb fegyverek megszakítatlan láncolatának, amelyek minden szinten alkalmasak az eszkalációra. Ha az oroszok tudják, hogy még egy amerikai első csapás után is képesek válaszcsapásukkal megsemmisíteni az amerikaiakat, úgy az oroszok nyugodtan alhatnak; és ha az amerikaiak tudják, hogy az oroszok nyugodtan alszanak, úgy nem félnek egy orosz megelőző csapástól és szintén nyugodtan alszanak – és ez megfordítva is igaz. A koncepció neve kölcsönösen garantált megsemmisítés, *mutually assured destruction*, röviden MAD, amelyet ellenzői *mad*-ként olvasnak, ami any-

nyit tesz: örült. És valóban, remélhetjük-e, hogy a végtelenségig megvéd bennünket egy olyan csapással való fenyegetés, amelyet egyetlen józan gondolkodású embernek sem lenne szabad végrehajtania, és amelyet egy nap akár a technikai kontroll hibája is kiválthat? Mégis ez a jelenlegi rendszer által ismert legmegbízhatóbb háborús prevenció; ha ez megszűnne létezni, a háború szubjektív megítélésem szerint jó eséllyel bekövetkezne.

Az *arms control* tárgyalások tulajdonképpeni problémája meglátásom szerint nem a nagy stratégiai fegyverekkel kapcsolatos. Még ha meg is állapodunk néhány határszámban – a probléma a kisebb, korlátozott használatra szánt nukleáris fegyverekkel van.

3. Az európai közepes hatótávolságú rakéták leszerelése

Az eurostratégiai fegyverekről tárgyaló genfi békemegbízottak 1982-ben és 1983-ban a világ sorsának egy darabkáját tartják majd a kezükben. A leszereléssel szembeni kételyeim ellenére ebben az esetben lehetségesnek és elengedhetetlenül szükségeszerűnek tartom a valódi fegyvermentesítést. E kijelentés indoklását egy anekdotával kezdem.

1981 nyárelőjén lehetőségem nyílt beszélgetést folytatni a szovjet politika egy magas beosztású személyiségevel. Beszélgetőpartnerem így szólt: „A SALT II egyezmény 1979-es bécsi aláírásakor Carter elnök azt mondta az államfőnknek, Brezsznyevnek, hogy ezek a számok tökéletesen lefedik a stratégiai fegyverek iránti amerikai igényeket. Ez hazugság volt. Pár héttel később ugyanis Carter új, Európában telepítendő stratégiai fegyverek bevezetését jelentette be. Rövid figyelmeztetési idejük miatt ezek számunkra a Szovjetunióban nagyobb fenyegetést jelentenek az összes interkontinentális rakétánál.” Erre így válaszoltam: „Én német vagyok. A Carter elnököt illető kritikájával amerikai szövetségeseinkhez kell fordulnia. De egy valamit megerősíthetek Önnek. Nagyon is jól értem a félelmüket az európai közepes hatótávolságú rakétáktól, amelyek elérhetik az Önök országát; mi Németországban ugyanis húsz éve ugyanebben a fenyegetettségben élünk az Önök részéről. Az is elhiszem Önnek, hogy boldogok lesznek, ha soha nem kell használniuk a rakétáikat, csakúgy, mint az amerikaiak, ha nekik sem kell használniuk az övéiket. De lehetséges racionális békepolitikát folytatni ilyen halálos fenyegetettség és a másik fél folyamatos zsarolásának kölcsönös kísértése mellett? Egyetlen megoldást tudok, amely mindkét fél számára méltányos volna: a rakéták kétoldali teljes leszerelését.”

Amint látják, Hölgyeim és Uraim, a nulla-megoldás^[14] mellett foglaltam állást. Messze ezt tartom a legkorrektebb és az Európa népei számára legüdvösebb megoldásnak. Hogy mit lehet elérni a tárgyalásokon, az majd kiderül. Most in-

[14] [E Ronald Reagan által 1981. november 18-án ismertetett javaslat értelmében az Egyesült Államok (illetve a NATO) lemond az európai közepes hatótávolságú rakéták telepítéséről, ha a Szovjetunió leszereli az összes meglévő közepes hatótávolságú rakétáját Európában.]

kább ahhoz a három tárgyalópartnerhez bátorkodom felhívást intézni, akiknek a hozzáállásán áll vagy bukik majd a tárgyalások sikere: a békemozgalomhoz, az amerikai kormányhoz, valamint a szovjet kormányhoz.

a) A békemozgalomhoz

Először is a nyugati és keleti kormányoknak címezve mondom: az európai békemozgalom nem eredendően Amerika-ellenes és egyáltalán nem szovjetbarát. Még csak nem is elsősorban semleges. Motivációja sokkal egyszerűbb: a túlélés iránt érzett mélységes – és hozzáteszem, megalapozott – aggodalom. Legalábbis a német békemozgalom vonatkozásában állíthatom, hogy eddig mindössze egyetlen világosan megfogalmazott politikai céljuk van: a közepes hatótávolságú ballisztikus rakéták nyugat-európai – különösen német – földön történő telepítésének megakadályozása. A békemozgalom attól tart, hogy e rakéták jelenléte azon a napon, amikor az elrettentés politikája csődöt mond majd, egy az országaink ellen indított megsemmisítő erejű szovjet megelőző csapás kiváltóakául szolgálhatnak.

Most a békemozgalom felé fordulva mondom: osztom ezt az aggodalmat, amelyet a nyilvánosság előtt is kimondtam már az 1979. decemberi brüsszeli határozat^[15] kihirdetését megelőzően. 1979. novemberében nyilvánosan súlyos hibaként jellemeztem a szárazföldi ballisztikus rakétákra vonatkozó tervezetet, és 1981-ban – ismét a nyilvánosság előtt – áldatlan döntésként írtam le.

Azonban sosem voltam híve annak a leegyszerűsítő tételnek, miszerint „A rakéták alternatívája a rakétamentesség”. A tételnek így kellene szólnia: „A mindkét oldalon telepített rakéták alternatívája a kétoldalú rakétamentesség”. Hiszen ama bizonyos napon végül is egy szovjet rakétacsapás miatt kellene aggódnunk. 1977-ben Helmut Schmidt kancellár vetette fel a közepes hatótávolságú rakéták kérdését, de nem a telepítésük körülményeinek megvitatása miatt, hanem azért, hogy tárgyalásokat kényszerítsen ki a leszerelésükről vagy legalábbis a korlátozásukról. Elég jól ismeri a nemzetközi hatalmi politikát ahhoz, hogy tisztában legyen azzal, hogy egy Szovjetunió kaliberű hatalom nem fog lemondani a rakétáiról, ha nem kap valamilyen ezzel egyenértékű ellenszolgáltatást.

A békemozgalom ma már talán elég erős volna ahhoz, hogy a rakétabázisok elleni tömegdemonstrációkon keresztül megakadályozza a szárazföldi rakéták telepítését. És épp ez válthatná ki, hogy a genfi tárgyalások ne vezessenek eredményre: ez esetben mi oka volna a Szovjetunióknak, hogy felajánlja a saját leszerelését? A következmény minden bizonnyal az lenne, hogy az új rakétákat a ten-

[15] [Az ún. NATO kettős határozatról (NATO Double-Track Decision) van szó, amelyben az állt, hogy az Egyesült Államok nukleáris robbanófejekkel felszerelhető rakétafegyvereket – 108 Pershing rakétát és 464 robotrepülőgépet – telepít Európába, hogy ellensúlyozza az ott állomásoztatott szovjet SS-20 közepes hatótávolságú rakéták jelentette fenyegetést, amennyiben a fegyverzetkorlátozási tárgyalások nem járnának sikerrel. Bővebben lásd: *Special Meeting of Foreign and Defence Ministers*. 12 Dec. 1979. https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27040.htm Az elérés dátuma: 2024. 10. 20.]

geren telepítik. Véleményem szerint a tengeri telepítésű rakéták jobb választást jelentenek a szárazföldi telepítésűeknél, de sokkal rosszabbat a kétoldalú rakétamentességnél. A rakéták tengerre történő telepítése népeinken belüli elkeseredett konfrontációt, a leszerelési hajlandóság hiányát és e két okból kifolyólag politikai destabilizációt eredményezne, ami valószínűsíthetően megnövekedett háborús fenyegetést vonna maga után.

Nem arra szólítottam fel a békemozgalmat, hogy tétlenné váljon. Meghatározó jelentőségű szerepet játszanak a nép és az általa választott politikusok tudatosságának felébresztésében. És átfogóbb alternatívák megtalálására hivatott annál, minthogy egy fegyvernemet szabotáljon. Ám arra kérem vezetőit, hogy stratégiájuk kiválasztásakor ne feledkezzenek meg azokról a veszélyekről, amelyeket az imént vázoltam.

b) Az amerikai kormányhoz

Amint látják, fenntartások nélkül támogatom a nulla-megoldást. Úgy hiszem, ezzel helyesen interpretálom az európai népek kívánságát. A genfi tárgyalások egy mérsékelt sikere is megerősítené az európai népek mára már hagyományossá vált meggyőződését azt illetően, hogy az Amerikával való szövetség a béke biztosítója. Ez a siker feloldana egy olyan aggályt is, amely 1981-ben különösen erős volt Európában, tudniillik, hogy Amerika valójában nem egyensúlyra, hanem katonai dominanciára törekszik. Mint eddigi fejtegetéseimből is láthaták, személy szerint nem tekintem az egyensúlyt magától értetődően a béke garanciájaként. De az amerikai katonai dominancia politikájához való visszatérés egyetlen európai népet sem tudhatna az oldalán; európai kormányt is alig. Pszichológiai szempontból tekintve fenyegetést jelentene a szövetségre, s ezzel végeredményben – jól jegyezzék meg! – alapjaiban gyengítené meg Amerika politikai hatalmát. Lehet ezen sajnálkozni vagy bólogatni hozzá, de azt, ahogyan az emberek erről valójában gondolkodnak, nem lehet megváltoztatni. Ezért Amerika szempontjából különösen veszélyes lenne engedni annak a kísértésnek, amely hagyná, hogy a tárgyalások kudarcba fulladjanak. Önök, az amerikai kormány, a politikai helyzet logikájánál fogva arra vannak ítélve, hogy minden erejükkel a tárgyalások sikerére törekedjenek.

c) A szovjet kormányhoz

Tökéletesen meg vagyok győződve a fegyverkorlátozási tárgyalások eredményességére irányuló vágyuk őszinteségéről. E tárgyalások az Önök érdekeit szolgálják, úgy hatalompolitikai, mint közgazdaságtani szempontból.

Hatalompolitikai szempontból: a háború^[16] befejezése óta, és különösen az enyhülés időszaka alatt fáradhatatlanul fegyverkeztek. Legfőbb céljuk az Amerikával

[16] [A második világháborúról van szó.]

szemben elérendő egyensúlyi állapot volt; mára egy sor fegyvernemet – különösen a közepes hatótávolságú rakétákat – illetően, egyértelmű fölénybe kerültek. Egy újabb fegyverkezési verseny előreláthatólag a hátrányukra válna; így hát hatalompolitikai érdekük az eddig elérteteket tárgyalásos úton egyezménybe foglalni.

Közgazdaságtani szempontból: az Önök gazdasága nagyobb nehézségekkel küzd, mint a nyugati. Szovjet beszélgetőpartnereim többször mondták nekem, hogy az amerikai politika célja állítólag az, hogy „agyonfegyverkeztessék” a Szovjetuniót, tehát hogy a Szovjetunió csak a katonai lemaradás vagy a gazdasági összeomlás között választhasson. Erre én mindig azt válaszoltam, hogy nem hiszem, hogy ez volna az amerikai politikai csapásiránya, sőt az amerikai államháztartási problémákat figyelembe véve azt is kétlem, hogy egy efféle politika egyáltalán megvalósítható lenne. De mindig hozzá kellett tennem azt is, hogy az amerikai nép áldozatvállalási hajlandósága egy efféle fegyverkezés elősegítésére épp olyan mértékben növekszik, amilyen mértékben a Szovjetunió továbbra is egy fenyegető imperialista hatalom benyomását kelti a világban. Az afganisztáni és lengyelországi események csak növelik az amerikai nép fegyverkezés iránti eltökéltségét; ezért ezek a történések közvetett, de nagyon is komoly fenyegetést jelentenek a Szovjetunió biztonságára nézve.

Ugyanilyen hatása lenne annak is, ha a Szovjetunió hajthatatlannak mutatkozna a genfi tárgyalások során. Önöknek a fegyverzetellenőrzésről szóló átfogó szerződésnek kell hogy az érdekükben álljanak. A közepes hatótávolságú rakétákról szóló tárgyalás szolgál mintául az egyéb fegyverrendszerekről szóló jövőbeni tárgyalások számára. Az e tárgyalások során tanúsított kompromisszumkésztségükön fogják lemérni, hogy Önök is hajlandók-e áldozatot hozni és nem csak másoktól áldozatvállalást követelni a béke biztosításáért. Most nem egy már adott egyensúlyi állapotot kell írásban rögzíteni, hanem egy már adott egyensúlyzavart – a Nyugat-Európában fenyegetőnek érzékelt szovjet fölényt – kell megszüntetni, avagy újra kiegyensúlyozni. Ismerem az Európával és Kínával szemben viselt kettős frontot illető problémáikat; tisztában vagyok a brit és francia tényezőit is magába foglaló nyugati ütőerő helyes felmérésének nehézségével; értem a kísértést, hogy az SS-20-asokat valójában ne szereljék le, csak Szibériába vonják vissza. Az Önök dilemmája lesz, hogyan egyeztessék össze ezen érdekeiket a genfi tárgyalások sikerének megkerülhetetlenségével.

Talán csábító lehet a szovjet politika számára az európai békemozgalomban mint az e dilemmából kisegítő szereplőben reménykedni. Talán csábító lehet az Önök számára azt remélni, hogy a békemozgalom megbuktatja a NATO további fegyverkezését anélkül, hogy szovjet ellentételezésre volna szükség. E várakozást veszélyes tévedésnek tartanám. Megismétlem: ha a békemozgalom eléri az általa elérhető maximumot, és a genfi tárgyalás kudarcba fullad, akkor az Önök által joggal rettegett rövid figyelmeztetési idejű rakétákat a szárazföld helyett a tengerre telepítik: ez pedig a szovjet fél számára katonai szempontból kétségkívül még kellemetlenebb eshetőség. A politikai helyzet logikájánál fogva Önök, a szovjet kormány is, arra vannak ítélve, hogy minden erejükkel a tárgyalások sikerére törekedjenek.

Végére értem kötélbírálat-mutatványomnak: elmondani a kellemetlen igazságokat három eltérő véleményen lévő fél számára a másik kettő füle hallatára. Célom az volt, hogy világossá tegyem: mindhármuk közös érdeke csakis egyazon célállapot elérésével, nevezetesen a közepes hatótávolságú rakéták tárgyalásos úton történő leszerelésével érvényesülhet. Ritka az ilyen esély a politikában.

4. Senki sem vethet be elsőként atomfegyvert

Ez a téma legalább olyan hosszú elemzést igényelne, mint az előző. De arra ma nincs idő, így csak egy vázlatot ismertetek.

Az ötvenes években az Egyesült Államok hatalmas nukleáris, míg a Szovjetunió hatalmas konvencionális fegyverzetfőlényvel bírt Európában. A NATO a technikai szempontból legkényelmesebb, pénzügyi szempontból pedig legolcsóbb kiutat választotta: taktikai atomfegyverzetet állított szembe a szovjet páncélos hadseregekkel. Aztán jött, aminek jönnie kellett: a szovjetek is kifejlesztették a maguk taktikai atomfegyvereit anélkül, hogy leépítették volna a páncélos főlényüket. 1967-es, a rugalmas reagálásról szóló, ma is érvényes doktrínájában a NATO azt feltételezi, hogy minden ellenséges támadásra tud megközelítően azonos szintű adekvát válaszlépést adni. De nyilvánvaló, hogy egy lehengerlő páncélos támadás esetén ennek a válasznak nukleáris természetűnek kellene lennie.

A NATO így morálisan kétes helyzetbe került. Az egyetlen tabu, amely az egész világ számára világos, az atomfegyverek bevetésének, vagy legalábbis elsőként történő bevetésének tabuja. A szovjet diplomácia nem volt rest kihasználni a NATO e morális gyengeségét és folyamatosan követelni az atomfegyverek bevetéséről, vagy legalábbis elsőként történő bevetéséről való ünnepélyes lemondást. Sosem ringattam magam abba az illúzióba, hogy a nyugati szövetségek kormányai sietnek majd e lemondással, mert tudtam, hogy nem engedhetik meg maguknak. A javaslatok, melyeket itt felsorolok, az egyháznak szólnak. Az egyház a sajátjaként tehet morális követelést, még akkor is, ha tudja, hogy annak teljesüléséig hosszú idő telhet el.

De a probléma nem „csak” morális jellegű: halálos veszélyt foglal magában. A NATO-doktrína védhető azzal a meggyőződéssel, hogy épp a nukleáris eszkaláció általi fenyegetettség fogja minden lehetséges szinten elrettenteni az ellenfelet a támadástól; épp ezért soha nem lesz szükség az atomfegyverek tényleges bevetésére – szól a vélekedés. Ezt kiszámíthatatlan kockázat általi elrettentésnek nevezik. Az elrettentés azonban csak akkor hatásos, ha a fenyegetés komolyan vehető, tehát ha az ellenfél elhiszi, hogy a kilátásba helyezett intézkedéseket meg is valósítják. Az, hogy az ellenfél egy korlátozott támadására teljes népek (ön)megsemmisítése lesz a válasz, nem hihető komolyan. Így hát a fegyverzet technikai kifinomulási folyamata az elrettentési stratégia rendkívül körültekintő pontosításához vezetett. Korlátozott romboló hatású, pontosan célozható atomfegyvereket fejlesztenek, hogy az ellenfél elhiggye: éles helyzetben

majd valóban bevetik ezeket. Kritikusai ezt a stratégiát a MAD-re emlékeztetve „nukleáris célkiválasztás”-nak nevezik, ez angolul *nuclear target selection*,^[17] betűszóként NUTS, a *nuts* pedig angolul annyit tesz: bolond. És valóban, ki véd meg bennünket annak veszélyétől, hogy ezeket a precíziós bevetésre tervezett fegyvereket egy napon ténylegesen bevessék? És ki véd meg attól a még nagyobb veszélytől, amit az jelent, hogy a korlátozhatóság tévedés volt, és a nukleáris tabu megszegése után – azonnal, vagy röviddel – egy nagy nukleáris háború lesz a következő lépés?

E két doktrína közt ma is zajló vitát azon következtetési mód iskolapéldájának látom, amelyet a logikáról tartott előadásaimban téves politikai következtetésnek nevezek. Ennek sémája a következő: „Be tudom bizonyítani, hogy az, amit az ellenfelem javasol, nem működhet. Ebből következik, hogy az, amit én javaslok, működik.” Személy szerint egyik doktrínának sem hiszem el, hogy permanensen fenn fogja tartani a békét.

5. Tisztán defenzív konvencionális fegyverkezés

Ez egy olyan javaslat, amelyről nem szükséges tárgyalni, hanem olyasmi, amit mi Nyugaton egyoldalúan megvalósíthatnánk. Nem elég a nukleárisan biztosított békét megkérdőjelezni; lehetőségeket kell kínálni. A valódi opció egy átfogó politikai békemegoldás lenne. Ez nincs kilátásban. A ma elérhetetlen radikális terápia helyetti állapotmegtartó palliatívumok egyike a fegyverkezés egy alternatív formája. Erősödnek a Nyugat intenzívebb konvencionális fegyverkezését szorgalmazó hangok. Ám a konvencionális fegyverkezés nem minden formája segít megtartani a békét. Két egymás ellen fegyverkező páncélos hadsereg versenyfutása drága, ezért – gazdasági fenntarthatatlansága miatt – még inkább veszélyezteti a békét, mint a nukleáris fegyverkezés; ne feledjük, az atombomba nélkül már valószínűleg bekövetkezett volna a harmadik világháború. Egy konvencionális fegyverkezésnek olyannak kell tehát lennie, hogy eredményét csak és kizárólag defenzív céllal és módon lehessen használni, így nem csábít versenyre. Egy efféle felfegyverkezés megvalósítható a gyalogság által mozgott modern precíziós fegyverekkel. Egy kis ország, Ausztria, az elmúlt években ténylegesen véghez is vitt egy ilyen jellegű fegyverkezési reformot. H. Afheldt 1977-ben valami hasonlót javasolt a NATO-nak; ő és munkatársai várhatóan jelentkeznek egy új, katonai szempontból minden részletre kiterjedő könyvvel.^[18] Megemlítem még J. Löser *Weder rot noch tot* (1981) című értekezését is.

[17] [A stratégia pontos angol megnevezése *nuclear utilization target selection*.]

[18] [A Weizsäcker által előrejelzett mű: Horst Afheldt: *Defensive Verteidigung*, Rowohlt Verlag, Hamburg, 1983.]

6. Polgári védelem

Erről a javaslatról sem kell tárgyalni, hanem egyoldalúan elhatározni. Húsz éve állok ki a polgári védelem ügyéért, mert azt a magabiztosságot, amellyel állították, hogy többé már bizonyosan nem lesznek háborúk, mindig is hiú ábránd-bak tartottam. Ezt a kérdést ma nem részletezem.

7. Világszintű gazdasági partnerség

Ez a legfontosabb pozitív lehetőségek egyike, sürgető kívánalom. Amerikai barátainknak mondom: a földgázvezeték-üzletet^[19] nem gazdasági érdekeink vezérlik, hanem az az apró hozzájárulás, amelyet ez az összefonódás a politikai stabilizációhoz nyújt, és amelyet egy ilyen gazdasági együttműködés vihet sikerre. Csak az idő hiánya akadályoz meg abban, hogy erről kimerítően beszéljek.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉS

Látják, Hölgyeim és Uraim, minden, amit javasolhattam, csak a tünetek kezelése; mint mondtam, javaslataim nem átfogó gyógymódok, hanem állapotmegtartó palliatívumok. Ennek tükrében fordulok újra a három előző félhez, ezúttal fordított sorrendben.

1. A szovjet kormányhoz

A saját érdekükben kérem Önöket: ne áltassák magukat azzal, hogy a jelenlegi amerikai fegyverkezés és konfrontációs diplomácia egyetlen okra vezethető vissza. Mindez az Önök hetvenes években tanúsított fegyverkezésére és terjeszkedési politikájára adott reakció. Nem kétlem, hogy Önök a saját fegyverkezésüket és politikájukat a nyomasztó amerikai világhatalommal szembeni védekezéséért fogták fel. De, mint előadásomnak a helyzet diagnózisát illető részében mondtam, a fegyverkezési verseny indoklására a kétoldalú defenzív motiváció is elegendő, és a következmények ugyanúgy katasztrofálisak lesznek.

[19] [1970. február 1-jén az akkori NSZK és Szovjetunió háromoldalú szerződéseket írtak alá, amelyekben egyrészt nyugatnémet ipari szereplők vállalják az üzemi vezetékek szállítását, a Szovjetunió vállalja a földgáz szállítását, míg nyugatnémet bankok az ennek finanszírozására szolgáló hitelek folyósítását. Ez a kölcsönös előnyökön és (geo)politikai racionalitáson nyugvó gazdasági együttműködés hosszú évtizedekig igen sikeres volt, jóllehet – Weizsäcker ezen mintegy elejtett megjegyzéséből is látható – már a kezdetektől fogva szúrta az „amerikai barátok” szemét. Hogy végül is hogyan ért dicsélen véget ez az együttműködés (és vele egy gazdasági, politikai, hatalomtechnikai értelemben önálló Európa lehetőségét magában hordó korszak), legkésőbb 2022. szeptember 26. óta mindenki számára nyilvánvalóvá válhatott.]

A diagnózist illető részben a két világhatalom egyelőre áthághatatlan ideológiai ellentétéről is beszéltem. Önöknek a Szovjetunióban tudniuk kell, hogy a Nyugat szívesen élne békés viszonyban a nagy szovjet állammal és népeivel, ám azt is, hogy félnie kell egy olyan államtól, amelynek doktrínája a nyugati gazdasági struktúránk elkerülhetetlen bukását hirdeti, és amely önmagát a dicsőséges szocializmus éhatalmaként jellemzi. Tudom, hogy a lehetséges nagy háború az Önök doktrínájában csak mint a védekező szocialista államra kényszerített végszükség jelenik meg. De egy olyan politika, amely a külpolitikai ellenfél politikai-társadalmi összeomlását hirdeti és *de facto* mindent meg is tesz ennek érdekében, nem békepolitika és nem várhatja el, hogy az ellenfél akként értse. A harmadik világot is elég jól ismerem ahhoz, hogy tudjam, alkalmaként szívesen elfogadják a szovjet vagy kubai katonai segítséget, de azt is tudom, hogy a szovjet dominancia – ahol időlegesen fennállt – nem kevésbé, sőt valószínűleg még jobban meggyűlöltette magát, mint az amerikai.

Meggyőződésem, hogy azzal, amit itt mondok, talán kicsit más hangsúlyokkal, de a Kremlben is tisztában vannak. Azt kívánom – ismétlem, az Önök érdekében is –, bárcsak a világ többi része is felismerne a tetteikből azt, hogy ezt Önök is tudják.

2. Az amerikai kormányhoz

Amerikai barátainkkal nekünk európaiaknak egészen más jellegű problémánk van, mint a szovjet ideológia és cselekvési minta hajthatatlansága által reprezentált kihívás. Belpolitikai rendszerük folyamányaként az amerikaiak elvárják tőlünk, hogy négyévente egy teljesen új politikát fogadjunk és sajátítsunk el mint egyetlen morálisan igazolhatót, mindezt egyre növekvő ingalengésekkel. Csodálom az amerikai nemzet fáradhatatlan morális motivációját. Hogy nekünk, többieknek, mennyire fárasztó követni az ingalengések azon amerikai definícióját, hogy melyik politika is volna mármost a morális, azt sajnos mindig csak az épp leváltott adminisztráció érti meg, az új még nem.

Sok európaihoz hasonlóan engem is mélyen nyugtalanít a mai amerikai kormányzat külpolitikája. Amit az imént a szovjet oldálnak címeztem, *mutatis mutandis* az amerikai oldálnak is el kell mondanom. Egy olyan politika, amely a világot jóra és gonoszra osztja fel, és amelyik a legnagyobb birodalmat, amellyel sorsszerű módon együtt kell élnünk, a gonosz kútfejének tekintti, még akkor sem békepolitika, ha morális ítéletei helyesek. A mai amerikai politika beállítódása a Szovjetunióval szemben minket európaiakat néha az idomárnak a nagyragadozóval szemben tanúsított bánásmódjára emlékeztet. De a tigris csak addig hátrál az idomár elől, amíg van hova hátrálnia; ha sarokba szorítják, megtámadja az állatszélídítőt. Ez alkalmasint a medvére is igaz. Meggyőződésem, hogy a szovjet politikai rendszer az egész világ szemében hitelét veszítette, és már csak egy nagy háborúval kaparinthatná meg a világhatalmat. Egy ilyen háborút azonban addig nem fog megindítani, amíg nem érzi úgy, hogy már békeidőben is életveszélyben van. Akadályozzuk meg a háborút és hagyjuk a türelmet igénylő munkát az észre!

3. És egy végső szó a békemozgalomhoz

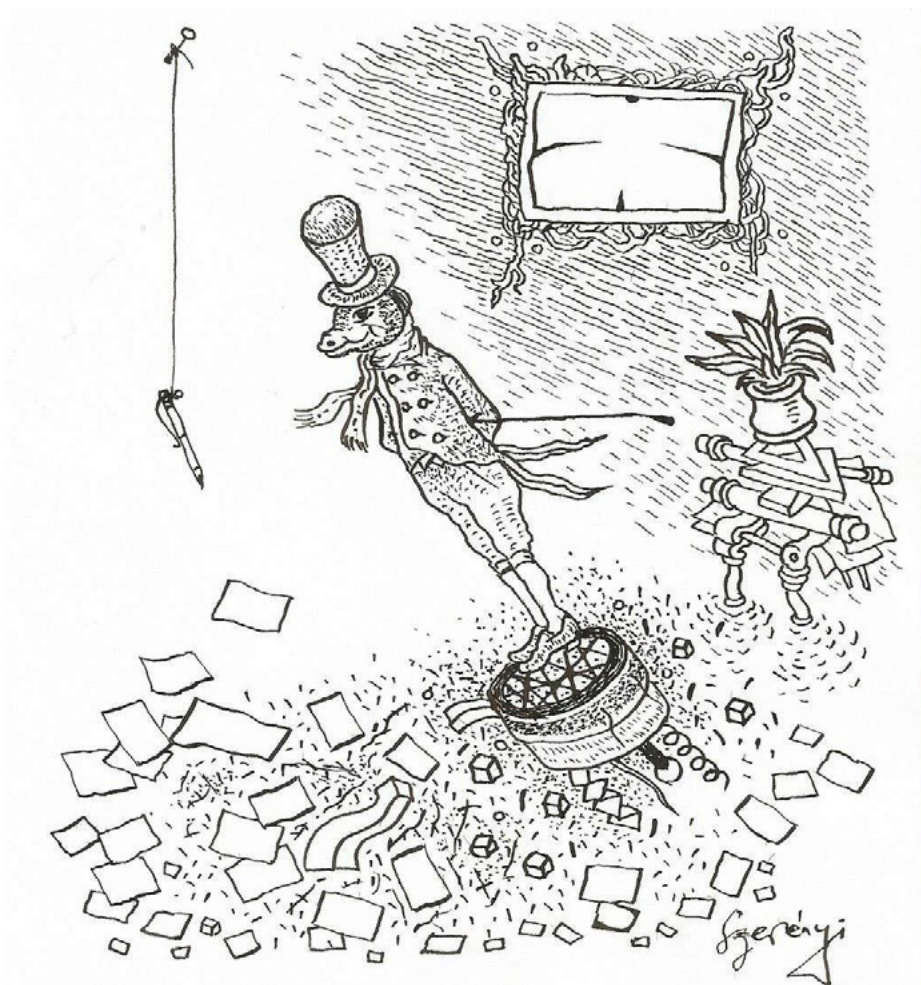
Elvárom, sőt, remélem, hogy elégedetlenek a tünetek kezelésére adott javaslataimmal. Az évtizedek során töviről hegyire átvettem a mai nagyhatalmak szempontjából reális cselekvési lehetőségeket; az uralkodó politikai gondolkodásmód által szabott keretek közt nem találtam átfogóbbakat. A békemozgalom főként fiatalokból áll. Nem a részletek, de az egész gondolkodásmód megváltoztatásának szándéka – ez mindig is az ifjúság kiváltsága volt. Arra hívom fel Önöket: ne alkudjanak meg ebben. Folytassák tovább, ne adják fel! Beszélgető-partnerükként azonban az a feladatom, hogy megóvjam Önöket a téves helyzetértékeléstől. Kettőt meg is nevezek, egy specifikust, és egy általánost.

A specifikus: ha sikerül megakadályozniuk a rakéták szárazföldünkön történő telepítését, azzal csökkentik annak a valószínűségét, hogy egy háború – ha kitör – az első percben elpusztítsa teljes nemzetünket, és ez jókora eredmény! Am ezzel annak a valószínűségét, hogy egy háború kitör, még nem csökkentették. És ha sikerül egy széles belpolitikai konfrontációt és a NATO-szövetség megrendülését vonná maga után, azzal talán növelné is a háború valószínűségét.

Az általános: aki követni akarja Krisztusnak a hegyibeszédben hirdetett ígését, annak készen kell állnia a politikai szabadság elvesztésének elfogadására. Ha nyugati népeink mindegyike készen állna erre, tudván, hogy mit szolgálnak ezzel, nem aggódnék a hosszú távú jövőjükért. De az erőszakról való egyoldalú lemondás semmiképp sem stabilizálná közvetlenül a békét, mert az ellenfél ezt politikai gyengeségként és zsarolhatóságként értékelné. Krisztus az emberi politika korszakában, egészen az általa jövendölt végidők eljövetelével bezárólag, nem a béke, hanem a fegyver eljövetelével számol. Azoknak azonban, akik követni akarták, megtiltotta a fegyver viselését és a Szentlélek támogatását ígerte. Mennyivel megelőzi ez a belátás az összes mai politikai optimizmust! Milyen mélyen derűlátó is valójában!

Nem a politikai szkepszis hangján fogom befejezni előadásomat. Ha valaki ötszáz évvel ezelőtt egy európai városban, például a közeli vén Münchenben azt találta volna mondani, hogy eljön a nap, amikor a városnak nem lesz többé szüksége városfalakra, az összes tanult ember azt válaszolta volna: „Persze, majd a végítélet után, te holdkóros!” Ma két találmánynak köszönhetően már egyetlen európai nagyvárosnak sincsenek falai: a tűzérés technikai találmánya haszontalanná, a territoriális állam jog és rendőrség által biztosított politikai találmánya pedig feleslegessé tette a falakat. Miért ne váltaná le egy napon egy észszerű világbéke-elv az egymástól rettegő katonai hatalmak mai rendszerét?

Konferenciánk azonban gyakorlati-politikai konferencia. Már azzal nagy sikert érünk el, ha egy kicsit is sikerül hozzájárulnunk ahhoz, hogy a következő két évben észszerű, részleges leszerelési döntések jöjjenek létre. Akkor aztán újra összeülhetünk tanácskozni.

Szerényi Gábor grafikája